

**RIJEČ****GRAČANIČKI GLASNIK**časopis za kulturnu  
historijuBroj 48, godina XXIV  
novembar, 2019.  
[str. 197-205]

© Monos 2019

# Južnoslavenska melanholija u likovnoj umjetnosti

---

**Majda Dobrnjić**

---

Ideja za istraživanje južnoslavenske melanholije nastala je pod uticajem citata o Jekovcu, stijeni sa koje se čovjek strmo-glavi i umre dok je još u zraku. Iako je melanholija predmet istraživanja različitih naučnih oblasti dugi niz godina, njeno predstavljanje u likovnoj umjetnosti dosta je rijetko i zahtijeva proučavanje u okviru šireg kulturnog prostora. Tokom istraživanja melanholije za ovaj rad dosta se oslanjalo na saznanja vezana za sevdalinku zato što je to žanr u kome se melanholija najčešće ispoljava i u kome je općepoznata. Tokom istraživanja melanholije nastao je niz umjetničkih slika u različitim likovnim tehnikama na kojima su prikazani motivi karakteristični za melanholično raspoloženje i ambijent. Umjetničke slike iz ciklusa "Južnoslavenska melanholija", koje prate ovaj tekst, rađene su u tehnikama pastel, akril i lavirani tuš. Osim dokumentarne građe kojom se potvrđuje interes za melanholiju u prošlosti ovaj rad upotpunjuju i fotografije na kojima je prikazana melanholija u savremenom društvu i svakodnevnici.

**Ključne riječi:** melanholija, tradicija, likovna umjetnost, sevdah, eglenisanje, likovne tehnike

"Jekovac nije daleko, a visoko je."

"Svako neobično i strašno mesto ima svoju legendu. Bio mlad momak Jusuf-beg. Voleo Jusuf lepu Ramizu. Voleo je dugo i sevdisao uz piće. Jedne večeri seđaše Jusuf sa drugovima u Šabanovoj kafani. Dok se šiša rakije stalno nadolevala, u nisko zasvođenoj kafani je vladalo veselje. Treštala zurla, cičala žica na leskovoj šargiji, drhtala teleća opna na bubnju, cvilio talambas. Sve je bilo u pokretu i pesmi. Jusuf je dobio haber da ga je Ramiza begenisala i da će za njega poći. Bio je najraspoloženiji. Padao je iz sevdaha u karasevdah. Negde pred zoru, Jusuf pokrenu društvo da idu na vrh Jekovca, gde

beše mala kafana—na razbijanje mamurluka. Vijugavim serpentinama, pope se Jusuf sa mladim begovima na plato Jekovca. Upravo je svitalo. Sunce se trudilo da zrakama probije ružičastu sumaglicu nad uspavanim Sarajevom. Jusuf je stajao na ivici stene diveći se daru Alaha. Odjednared negde daleko, u uvali zasvetle na aharu prozor. Jusuf je prepoznao konak ljubljene Ramize i video kako mu maše maramom. Zanesenom Jusufu rodi se ideja da skoči sa Jekovca. Zašto ne bi? Ima svega, voli ga devojka—sretan je. Čemu onda živeti? Jusuf je zakoračio. Sekund docnije leteo je naglavačke u dubinu, iz koje se čulo žuborenje Miljacke. Jedan život je ugasnuo. Jedna smrt je prouzrokovala masu drugih, jer se raznela priča da je Jusuf umro još u vazduhu. Održala se ta legenda, a sa njom i verovanje: da čovek koji se strmoglavio sa “Stene smrti” umire još u zraku.”<sup>1</sup>

Na osnovu navedenog citata nastala je ideja da se ispita značaj melanholije za likovno stvaralaštvo kao i radovi u kojima se melanholija prikazuje na najbolji način. Tokom istraživanja južnoslavenske melanholije u likovnoj umjetnosti nastalo je sedam umjetničkih slika u različitim likovnim tehnikama: pastel, akril i lavirani tuš, na kojima su prikazani motivi o kojima će biti govora u nastavku teksta. Kao okvir za proučavanje melanholije uzima se prostor na kome su živjeli Južni Slaveni izbjegavajući na taj način detaljniju analizu historijskih promjena koje su obilježile posljednje stoljeće na prostoru Bosne i Hercegovine, a fokus se stavlja na djela u kojima se govori o melanholiji kao i o motivima u kojima dominira nostalgично osjećanje.

Melanholija je (grčki: *melas*-crn; *chole*-žuč) posebna vrsta depresije, sjeta, potištenost, vrsta duševne bolesti u kojoj preovladava mučno i potišteno raspoloženje.<sup>2</sup> Teško je napisati samu definiciju melanholije i time

joj dati granice. Možemo je samo opisati kao privremeno bolno i depresivno, katkad zamišljeno i nostalgично, stanje uma. Riječ je o čisto subjektivnom raspoloženju koje se može prenijeti na objektivni svijet. Za to subjektivno stanje u nekim tekstovima nailazimo i na pojmove “radost u žalosti” “žalobita radost” ili “tužna raskoš”.

Tokom povjesti melanholijom se bavio veliki broj intelektualaca i umjetnika. Aristotel, recimo, uzdiže melanholike, govoreći da su izuzetni ljudi, ne razlikujući ludilo i genijalnost. Toliko uzdiže melanholika da melanholija postaje osnova za bilo kakvo stvaralaštvo, kako duhovno, tako i materijalno. Aristotel u spisu *Problemi XXX* iz 3. st.p.n.e. navodi da je melanholija između “izaći izvan sebe i prevazići sebe” i “biti van sebe, otuđen od sebe”, te da je granica između ovih stanja tanka kao paučina. Tako melanholija postaje plemenita osobina.

Amri le Gan (francuski sholastičar iz 13. st) kaže da kod melanholika sposobnost zamišljanja nadjačava sposobnost razmišljanja. Melanholik ne razmišlja o apstraktnim filozofskim konceptima. U 16. stoljeću crte melanholije su određivale fizionomiju ljudi kako to možemo vidjeti na manirističkim portretima. U baroku je preoblikovana u idealno stanje u kome se može uživati, čime je unijela novu vitalnost u umjetnost.

Melanholiju možemo prepoznati na djelima norveškog slikara Edvarda Muncha. Događaji iz njegovog života su mnogo uticali na njegovo crveno, crno i sivo fatalno stvaralaštvo. Smrt, mrak, životinjsko u ljudima, seksualne frustracije, ludilo, žalost itd., daju poseban izgled Munchovih slika. Promjene raspoloženja i emotivno utonuće daju glas Munchovim slikama. Direrova melanholija (Njemačka, 16.stoljeće) se oslanja na Hipokratovu teoriju o četiri tjelesna soka. Psihičko stanje čovjeka zavisi od toga koji tjelesni sok

1 “Stena smrti sa koje su se strmoglavile mnoge Sarajlije” u *Politika*, 2 novembar 1937, str.9

2 Domović, Klaić, Anić, *Rječnik stranih riječi*, Sani-plus, Zagreb 1999. str 869



Albrecht Dürer, *Melancholia*, 1514.

dominira u tijelu. Dakle, postoje žuta žuč, crna žuč, krv i limfa. Tumačeći Direrovu melanholiju Erwin Panofsky navodi: "Ljudi melanholičnog temperamenta važili su za zlosrećne i neprijatne. Mršav i crnolut melanholik je, govorilo se, nespretn, škrt, zlo-pamtilo, gramziv, zao, kukavica, neodgovoran u odnosu na zadatak reč i stalno pospan. Drugi su ga opet procjenjivali kao neugodnog, snuđenog, zaboravnog, lijenog i apatičnog; kao nekog ko izbjegava društvo bližnjih i ne podnosi suprotan pol; jedina crta koja ga je donekle isključivala – a i ona koja je u tekstovima često prečutkivana – jeste sklonost ka studioznom radu u samoći."<sup>3</sup>

Osim toga Panofsky smatra da "Sa Direrom, Melanholija se prebacuje u sferu superiornih bića. Superiornih ne samo zato što imaju krila, već, prije svega, i naročito, zbog svoje obdarenosti na intelektualnom i kre-

ativnom planu. U ovom kontekstu, isti oni predmeti koji su, na prvi pogled, ukazivali na mentalnu konfuziju krilatog bića, sada postaju simboli kreativnog napora i naučno-istraživačkog rada. Na tom nivou analize ikonografskim izvorima Direrove grafike priključuje se još jedna tematska cjelina – u historiji slikovnih predstavljanja poznata kao personifikacija umjetnosti."<sup>4</sup> Vremenom Direr je ostvario sintezu intelektualizovanja melanholije i humanizovanja geometrije. Na osnovu toga dolazi do zaključka da postoji biće u kome su spojeni intelektualna snaga i tehničko umijeće koje je letargično i apatično zbog prisustva crne žuči, a to je melanholik.

U okviru južnoslavenskog kulturnog prostora, pa time i bosanskohercegovačke umjetnosti melanholija je najčešće ispoljena u sevdalinci i u književnosti. Iz tog razloga prilikom istraživanja ove teme bilo je važno upoznati se sa različitim umjetničkim pravcima u kojima se melanholija javlja kako bi se u njima pronašla mogućnost uspostavljanja veze sa likovnom umjetnošću. Melanholija je u sevdalinci obično protkana kroz samog umjetnika i naslućuje se u osjećaju i atmosferi pjesme, dok se u likovnoj umjetnosti osjećaj melanholije može uspostaviti primjenom određenih tehnika tokom rada, specifičnim odabirom boja, linija, oblika, tradicionalnih obilježja i ličnog doživljaja umjetnika koji prenosi unutrašnje stanje na papir.

Vladimir Dvorniković<sup>5</sup> u knjizi iz 1925. godine "Psiha jugoslavenske melanholije" piše o melanholiji i narodu Južnih Slavena kojeg odlikuje talog teške melanholije. On navodi da je taj talog prema istoku sve teži i crniji, a na zapad i sjever sve tanji i bljeđi. Kasnije Hasan Kadragić, 1933. u knjižici "Umjetnička vrijednost bosanskohercegovačke sevdalinke" piše da je sevdalinke pro-

3 Erwin Panofsky, *The life and art of Albrecht Dürer*, in Princeton University Press; 1st Princeton Classic Edition, September 11, 2005, 32. (prevod Majda Dobrnjić)

4 Isto, 34.

5 Isto, 12.



dukt duboke slavenske osjećajnosti i snažne orijentalne erotske nastrojenosti, koje su snagom životnog impulsa skoncentrisale osjećaje u toj osebujnoj melodiji.<sup>6</sup> Ono što je specifično, a vezano je za melanholiju i prostore na kojima žive Južni Slaveni jeste melanholični osjećaj koji se ne veže striktno za osobu nego je često povezan i sa sredinom koja poprma nostalgичne obrise.

Nostalgичno osjećanje prisutno je u zapisima o Sarajevu i njegovom okruženju, a tradicionalni motivi na kojima se prikazuju čaršijske ulice, krajolici i pejzaži iz okoline grada najčešće su zastupljeni na slikarskim platnima akademskih i slikara amatera koji nastoje sačuvati realističnu sliku grada. Težina, maglovitost i sjena prikazane su na slici *Kahvana* (likovna tehnika: pastel, dimenzije 70x50) koja predstavlja ujedno ljubav i nemir, čežnju i privlačnost. O zaboravljenom Sarajevu, nostalgичno i slikovito pisao je Prstojević u istoimenoj studiji:

“Počelo je palatom kraj rijeke u zelenilu bosanskih šuma. Taj srednjovjekovni dvorac–palata (Saraj) nezaustavljivo je uselio u ime grada i nanizao nove i nove građevine. Nekad su dvori bili drveni, kameni ili jednostavno od ćerpića, ali su se množili i postajali gradom. Iza svih ovih prozora, pod krovovima i vertikalama bogomolja, u čikmama, avlijama i kavanama smo mi. Tu je naš Nemir i Ljubav bez koje ne možemo. U pjesmu i život smo ih ugradili, sa njima sevdishemo, eglenishemo, kavenishemo. Čuvamo ih skrivene i otkrivamo drugima da bi namjernik zapisao i često ponavljano: “Kada god napušta Sarajevo, čovjek uvijek u duši osjeća neku žalost...” Tri uvećane razglednice, pa to je cio grad s početka stoljeća koje izmiče. Bio je i ostao jer Sarajlije su to željele.”<sup>7</sup>

Na osnovu navedenog jasno je da se prostor za prenošenje melanholije na likovno

platno otvara u različitim motivima i oblicima, pa osim slika na kojima je prikazan melanholik kao glavni lik često su zastupljeni ambijentalni pejzaži i slike objekata na kojima se vidi melanholično osjećanje, gustoća i težina sjene koja je spuštena na objekat kao plašt. Slike *Otrov i lijek* (pastel 55x64) i *Kahvana* (pastel 70x50) predstavljaju melanholiju u različitim oblicima.

Dvosmislenost melanholije je oduvijek njen ukras. Ta dvosmislenost je bila odličan pokretač za umjetnika. Melanholija kao otrov i lijek. Njena apstraktnost i subjektivnost davala je prostor raznim definicijama. Dugo kroz historiju melanholija je smatrana kao prihvatljivo objašnjenje za sjetno raspoloženje, neobjašnjivo stanje duše kojim su se bavili u okviru medicinskih nauka, a nakon što je medicina prestala da proučava melanholike kao ozbiljne medicinske slučajeve, melanholijom se bave društvene nauke. Slušanjem određenih melodijskih obrazaca (makama) i kreativnim radom u jednom periodu liječila su se mentalna oboljenja. Tako je u Turskoj očuvana bolnica koja je za cilj imala liječenje melanholika. Himzo Polovina (1927-1986), jedan od naših najboljih pjevača sevdaha, neuropsihijatar, posvećen ideji da se uvede muzikoterapija, razumijevao je pjesmu kao ekonomizaciju tuge, dok pjesma oporavlja psihi, melanholični prizvuk ostaje kao nagovještaj dubokih sukoba koji su na ekonomičan način riješeni. Polovina u svom tekstu navodi: “... znak je (to) da je stvaralac našao način da prikaže kolektivnu problematiku, da cijela populacija kroz njega i njegov izraz doživi nešto kao katarzu, a da frekventnim ponavljanjem ovog melodramskog sadržaja otupljuje osjećajnu sferu i daje mogućnost snošljivijeg suočavanja sa stvarnošću.”<sup>8</sup> Polarnost i sukobljavanje različitih stanja na slikarskom platnu prikazana je na

6 Imamović, Damir, *Sevdah*, Zenica: Vrijeme, 2016. str.12

7 Miroslav Prstojević, *Zaboravljeno Sarajevo*, Sarajevo: Ideja, 1992, str 1.

8 Imamović, Damir, *Sevdah*, Zenica, Vrijeme, 2016, str.14.



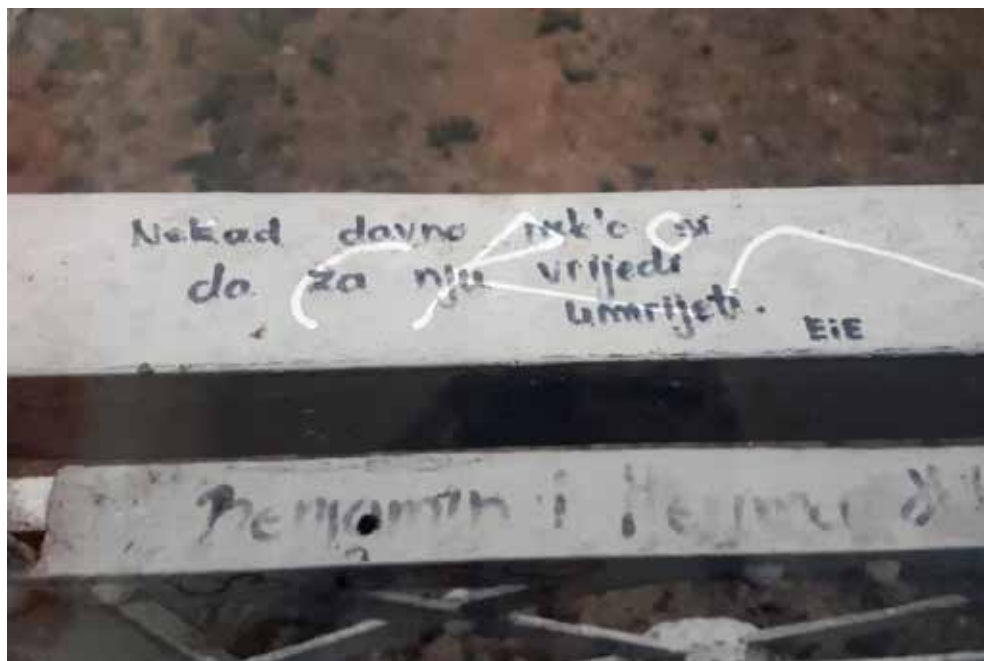
Dobrnjić Majda, *Katanac ljubavi*, fotografija, Sarajevo, 2019.

slici *Dvosmislenost* (Akрил 70x100) na kojoj je reprezentirano prošlo vrijeme koje se ogleda u nošnji i držanju tijela lika prikazanog na slici. Kada je riječ o čuvenim ljubavnicima koji postaju važni likovi u različitim oblicima umjetničkog izražavanja, u Sarajevu i okolini u prošlosti ih je bilo mnogo, pa je stoga i nastao veliki broj djela čiji je osnovni motiv ljubavno osjećanje. Melanholično izražavanje ljubavi graniči se sa strašću i emocijom karakterističnom za određeni period pa su stoga begovi i age o kojima se najčešće govori u sevdalinkama česti likovi i u likovnoj umjetnosti. Slika *Ljubav* (Akрил, lavirani tuš, 70x50) predstavlja strast i želju koja melanholično raspoloženje pretapa u erotično i strastveno. U pokušaju da objasni i približi čitateljima sevdalinku Damir Imamović je objašnjava na sličan način kako bi objasnio i melanholiju: "Sevdalinka je produkt slavenske duboke osjećajnosti i snažne orijentalne

erotske nastrojenosti, koje su snagom životnog impulsa skoncentrisale osjećaje u toj osebujujoj melodiji"<sup>9</sup>

Ono što je u prošlosti doprinosilo melanholiji na svaki način, barem na prostorima Južnih Slavena, bilo je eglenisanje, kafana, uživanje u alkoholu. Sama kafana je predstavljala mjesto okupljanja "boema", buntovnog svijeta. Kafana kao mjesto okupljanja boema i melanholika predstavlja prostor na kome se odvija život drugačiji od svakidašnjeg pa je stoga ambijent kafane u kome se akšamluči važan za nastanak slike *Eglenisanje* (akрил, 100x80). Akšamluk (tur. *aqhşam*: večer, sumrak, suton) je bio običaj konzumiranja manje količine alkohola oko večeri. Akšamlije su se okupljale obično u manjim intimnim druženjima u prirodi, kafani, u svojoj kući ili kod prijatelja. Pili su bez žurbe, uz eglenisanje i tihu pjesmu ili svirku. To je bio gradski običaj u Bosni i nije specifično

9 Imamović, Damir, *Sevdah*, Zenica, Vrijeme, 2016, str. 12



*Dobrnjić Majda, Smrt, fotografija, Sarajevo 2019.*

muslimanski nego se može posmatrati kao kulturološki fenomen važan za sredinu o kojoj je riječ. Kafana u 18. i 19. stoljeću predstavlja porodični posao, vještinu koja se prenosila sa generacije na generaciju. Nije poznato kada je kafana postala sinonim za bol, tugu, patnju, melanholiju itd. 1970-ih i 1980-ih pop kultura je odigrala značajnu ulogu u transformaciji kafane. Folk pjevači počinju da koriste kafanu kao temu u svojim pjesmama. Kafana se pojavljuje kao “melanholično mjesto” i u filmovima poput: “Život je lep”, “Sjećaš li se Doli Bel”, “Kuduz”, “Specijalno vaspitanje” itd. Kafana je postala mjesto gdje tužni ljubavnici liječe svoju bol ispijajući alkohol i slušajući muziku. Kockari tu troše svoje bogatstvo. Muževi bježe od supruge, dok sumnjivi poslovni ljudi, korumpirani političari i kriminalci dogovaraju poslove. U takvom ambijentu dominiraju muškarci pa je stoga i u likovnoj umjetnosti rijetka pojava da se na slikama iz ambijenta kakav je kafana pojavljuju žene. Žene koje su interesantne za umjetnost u na slikarskim platnima nastalim

na južnoslavenskom području pojavljuju se od 1950-tih godina i obično predstavljaju dualitete u kojima je istovremeno zastupljen izgled djevojčice i zrele, seksualno aktivne žene koja svojim atributima mami i privlači poglede.

Jedna od prvih kafana koja se spominje u novinama od prije 250 godina je Hadži-Šabanova kahvana, smještena ispod Jekovca, stijene o kojoj je bilo riječi na početku ovog teksta. Ova kahvana predstavljala je najomiljenije sastajalište Sarajlija u prošlosti. Motivi na slici *Akšamluk* (Akril 100x70) predstavljaju unutrašnjost ove čuvene kahvane u kojoj se sevdisalo i družilo u davna vremena. Više detalja o Šabanovoj kahvani objavljeno je u sarajevskom “Novom listu” iz 1942. godine (14.srpanj, br 360, str.9)

Ulaskom u 21. stoljeće primjećuje se drugačiji manifest melanholije. Skrila se pod okriljem tehnologije, ega, ponosa, straha, brzog protoka informacija... Prostor na kome obitavaju Južni Slaveni često je ukrašen porukama na ulicama u kojima se ogledaju



Dobrnjić Majda, *Život ili ona*, fotografija, Sarajevo, 2019.

različita duševna stanja i emocije. Na natpisima su prisutne nježne poruke ljubavi koje su ostavljale anonimne osobe, vjerovatno plašeći se reakcija publike koja je dobila na značaju u savremeno doba i kod “običnog” čovjeka. Tokom istraživanja melanholijske u savremenom dobu nametnuli su se ljubavni grafiti na zidovima, katanci na mostovima, papirne poruke, poruke sa skrivenim značenjima. U pjesmama melanholijska nestaje. Materijalizam je pobijedio bitku sa emocijama. Sevdalinka djeluje u malom krugu publike i umjetnika. Kafane više nisu sporedni uticaji koji pospešuju manifestaciju melanholijske. Kafana je dobila drugi oblik, približila se zapadnom svijetu i sve više i više odbacuje to duboko crnilo Istoka.

Ukoliko uzmemo u obzir vremenski okvir u kome se proučava melanholijsko raspoloženje u različitim vidovima umjetničkog djelovanja, pa tako i u likovnoj umjetnosti, uvidjet ćemo da je melanholijska sveprisutna te da se pod uticajem vremena mijenjaju tren-

dovi i vidovi u kojima je ona više ili manje ispoljena. Melanholijsko raspoloženje sadašnjice odražava ritam života savremenog čovjeka, užurbanost i brzinu pa je stoga i način ispoljavanja melanholijske takav da podržava nastanak kratkih i jasnih formi. Umjetničke slike koje su nastale tokom ovog istraživanja inspirisane su temama usko vezanim za Sarajevo i prošlo vrijeme, dok je dvadeseto stoljeće u drugom planu zbog nedostatka građe koja bi se mogla osloniti na tradiciju i sevdalinku.

#### LITERATURA

1. Domović, Klaić, Anić, *Rječnik stranih riječi*, Sani-plus, Zagreb 1999. s
2. Dvorniković, Vladimir, *Psiha jugoslovenske melanholijske*, Vasić, Zagreb, 1925.
3. Erwin Panofsky, *The life and art of Albrecht Durer*, in Princeton University Press; 1st Princeton Classic Ed edition, September 11, 2005. (prevod Majda Dobrnjić)



4. Imamović, Damir, *Sevdah*, Zenica: Vrijeme, 2016.
5. Prstojević, Miroslav, *Zaboravljeno Sarajevo*, Sarajevo: Ideja, 1992.
6. "Stena smrti sa koje su se strmoglavile mnoge Sarajlije" u *Politika*, 2 novembar 1937.

---

### SUMMARY

#### SOUTH SLAVIC MELANCHOLY

The idea of exploring South Slavic melancholy came from a quote about Jekovac, a rock from which a person crashes and dies while still in the air. Although melancholy has been the subject of research in various scientific fields for many years, its representation in the visual arts is quite rare and requires study within a wider cultural space. While researching melancholy, this work

relied on sevdalinka, because it is the genre in which melancholy is most commonly manifested and in which it is commonly known. During the study of melancholy, a series of artistic paintings were created in various art techniques, showing motifs characteristic of melancholy mood and ambience. Art paintings from the South Slavic melancholy cycle were made using pastel, acrylic and ink pen techniques. In addition to the documentary material proving interest in melancholy in the past, this work is complemented by photographs depicting melancholy in contemporary society and everyday life. **Key words:** melancholy, tradition, fine arts, sevdah, visual techniques

---